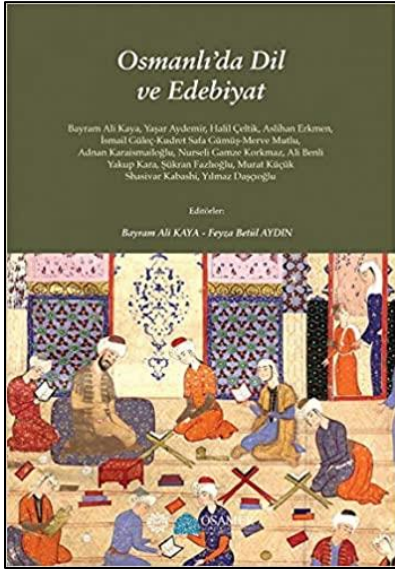

Osmanlı'da Dil ve Edebiyat, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2018

Ayşegül Göksel*^{ID}

MAKALE BİLGİSİ

Kitap inceleme

Book Review

Sorumlu yazar/Corresponding author:

* Yıldız Teknik Üniversitesi

aysegul.goksel@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-0635-956X

Başvuru/Submitted : 19 Ağustos 2022

Kabul/Accepted : 15 Eylül 2022

DOI: 10.21021/osmed.1164352

Atıf/Citation:

Göksel, A. "Osmanlı'da Dil ve Edebiyat, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2018".

Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 15 (2022): 164-168.

Öz

Osmanlı, üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, birbirinden farklı dil, din ve millet mozaigine sahip bir devlettir. Dolayısıyla Osmanlı kültür ve uygarlığının anlaşılabilmesi için insana ve yaşama dair pek çok hususiyeti bünyesinde barındıran bu kudretli medeniyetin dil ve edebiyatla olan bağlantısının bütüncül bakışla ve çok yönlü olarak incelenmesi gerekir.

OSAMER tarafından hazırlanan "Osmanlı'da Dil ve Edebiyat" isimli eserin editörleri Bayram Ali Kaya ve Feyza Betül Kaya'dır. Şık bir tasarımına sahip olan kitap kapağında yer alan minyatür örneği, eserin başlığı ile uyum içerisinde. 208 sayfadan oluşan çok yazarlı olarak yapılandırılan eserde Sunuş, Osmanlı'da Dil ve Edebiyat'a Medhal, 13 bölüm ile bir dizin yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, dil, edebiyat

Abstract

The Ottoman Empire was a state that ruled over a wide geography spanning three continents and had a mosaic of different languages, religions and nations. Therefore, in order to understand the Ottoman culture and civilization, the connection of this mighty civilization with language and literature, which includes many features of human and life, should be examined with a holistic and multi-faceted perspective.

The editors of the work titled "Language and Literature in the Ottoman Empire" prepared by OSAMER are Bayram Ali Kaya and Feyza Betül Kaya. The miniature example on the cover of the book, which has a stylish design, is in harmony with the title of the work. The work, which consists of 208 pages and is structured as a multi-author, includes Presentation, Language and Literature in the Ottoman Empire, and an index with 13 chapters..

Keywords: Ottoman, language, literature

Osmanlı'da Dil ve Edebiyat, Mahya Yayıncılık, İstanbul, 2018

Osmanlı, üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, birbirinden farklı dil, din ve millet mozaiğine sahip bir devlettir. Dolayısıyla Osmanlı kültür ve uygarlığının anlaşılabilmesi için insana ve yaşama dair pek çok hususiyeti bünyesinde barındıran bu kudretli medeniyetin dil ve edebiyatla olan bağlantısının bütüncül bir yaklaşımla ve çok yönlü olarak incelenmesi gerekir.

OSAMER tarafından hazırlanan “*Osmanlı'da Dil ve Edebiyat*” isimli eserin editörleri Bayram Ali Kaya ve Feyza Betül Kaya'dır. Şık bir tasarımına sahip olan kitap kapağında yer alan minyatür örneği, eserin başlığı ile uyum içerisinde. 208 sayfadan oluşan ve çok yazarlı olarak yapılandırılan eserde Sunuş, Osmanlı'da Dil ve Edebiyat'a Medhal, 13 bölüm ile bir dizin yer almaktadır.

Kitapta yer alan bölümler; “Necâî Bey'i Nasıl Bilirdiniz? Bir Osmanlı Şairinin Kendi Kaleminden Kişilik ve Şairlik Özellikleri (Bayram Ali Kaya), Geçmiş İdrakinde, Geleceğin İnşasında Bir Köprü: Fuzûlî (Yaşar Aydemir), Rumeli Üslûbu (Halil Çeltik), The Tezkira Literature in the Ottomans and Two Unique Illustrated Ottoman Tezkiras (Aslıhan Erkmen), Murâdî'nin *Divanı*'nda Yer Almayan Bir Lugazı ve Çözümü (İsmail Güleç, Kudret Safa Gümüş, Merve Kutlu), Osmanlı Şiir Tarihi İçin Tartışmalı Konular (Adnan Karaismailoğlu), *Seyahatnâme*'de Natürel/Rasyonel Tasvirler Üzerine Bir Araştırma (Nurseli Gamze Korkmaz), Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimine Başlangıç Kitabı *Emsile*'nin Serüveni (Ali Benli), Bir Osmanlı Âliminin İstisnâ'yı Dil ve Usûl Açısından Ele Alışı [Taşkörüze'nin *Risâletü'l-İstiksâ Fî Mebâhisi'il-İstiksâ* Adlı Eseri Bağlamında Bir İnceleme] (Yakup Kara), *Kevâkib-i Seb'a*'ya Göre Osmanlı Medreselerinde Arap Dili ve Belâgatı Öğretimi (Şükran Fazlıoğlu), Tanzimat Döneminde Osmanlı Eğitiminde Dil Bilgisi Kitaplarının Yeri (Murat Küçük), Osmanlı'nın Son Döneminde Kosova Vilayeti'ndeki Alfabe Meselesi (Shasivar Kabashi), 19. Yüzyıl Türk Şiirinde Ben'in Görünümü (Yılmaz Daşcıoğlu)” olarak başlıklandırılmıştır. Kitaptaki bölümlerden yedisi klasik Türk edebiyatı, beşi dil ve biri de Tanzimat sonrası Türk edebiyatı ile ilgilidir.

Eserin “Sunuş” bölümünde Sakarya Üniversitesi Osmanlı Araştırmaları, Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin (OSAMER) kuruluş amaçları ile kitabın oluşturulma hikâyesi aktarılmıştır. Bildiri metinleri ile talep üzerine alan uzmanları tarafından hazırlanan yazılardan oluşan bu kitapta bulunan “Osmanlı'da Dil ve Edebiyat'a Medhal” kısmında bölümlerin içeriklerine dair bazı malumatlar (s. 9-16) okuyucu ile paylaşılmıştır.

Birinci bölümde öncelikle kimilerince divan şiirini kuran üç isimden biri kabul edilen Necâî Bey hakkında tanıtıcı bilgilere yer verilmiştir. Ardından Sehî Bey ve Latîfî gibi dönemin ünlü şairleri tarafından Necâî Bey'in gazel ve kasidedeki yetkinliği övülmüştür. Daha sonra Necâî Bey'in *Divanı*'nda yer alan şiirlerinden yola çıkılarak kendi kaleminden karakter ve şairlik hususiyetleri belirlenip çeşitli başlıklar hâlinde açıklanmıştır. Buna göre Necâî Bey, kendisini; şairlikte ve Peygamberimizi övmeye âcîz, tüm dünyada tanınan ama bir o kadar da mütevazı biri, padişahın bendesi olan, daha okuma-yazmayı öğrenmeden ezberle şiir okuyabilen, doğru sözlü ve ince gönüllü, kalemi kuvvetli ve şairliği benzersiz, parlak ve işlek bir zihne sahip, yeni ve özgün tarzıyla dikkatleri üzerine çeken, meclislerde tanınan, yalancı yönü de (şiirin hayal ve biliş bağlantısından ötürü) bulunan bir şair olarak nitelmiştir. Necâî Bey'in kendi kişilik ve şairlik özelliklerine dair bu betimlemelerinin başka kaynaklarda şahsıyla ilgili dile getirilenlerle büyük oranda uyduğu tespit edilmiştir. Bu durum, şairin öz farkındalığının ne denli güçlü olduğunun kanıtı niteliğindedir.

İkinci bölümde Fuzûlî'nin yaşamı ve edebî şahsiyeti ile ilgili çeşitli bilgilere, Arapça, Farsça ve Türkçe kaleme aldığı manzum ve mensur eserlerine ver verilmiş, yaşadığı coğrafyanın özellikleri ile

kültürel atmosferinden bahsedilmiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe dil iklimi ile kültürünün buluştuğu “burc-ı evliya” olarak adlandırılan Bağdat’ta (s. 34) yaşayan şair, geçmişten günümüze Türk-İslam dünyasında tanınan, mecmuaların yanı sıra cönklerde bile şiirleri yer alan büyük bir şahsiyettir. Değerinin bilinmeyişiinden şikâyetçi olan Fuzûlî, bir aşk ve ıstırap şairi olarak, geniş kitleleri ilgilendiren konuları ele alırken mazmun, tenâzür, leff ü neşr gibi söz sanatlarından yararlanmıştır. Beşerî aşktan ilahî aşka yönelişi, idealize edilen sevgiliyi, öğretme arzusu olmaksızın tasavvufu bir estetik unsur olarak şiirlerinde üstü örtülü olarak kullanmıştır.

Üçüncü bölümde öncelikle Rumeli ifadesi ile Osmanlı’nın Avrupa topraklarının kastedilişi (s. 56), Şehrengîz türünün Rumelili şairlerce edebiyat sahasına armağan edilişi (s.61) dile getirilmiştir. Rumeli üslubunda günlük konuşma diliyle ve hece vezniyle söylenen divan şiirlerinde sade, senli benli, kimi zaman laubali bir tavra yaklaşan samimi bir dil ile bazı yerel ağız özelliklerine başvurulduğu, Rumeli gözlemlerinde kültürel unsurlar ile başka toplumlara ait kilise, Hristiyan güzeller ile beşerî aşk üzerinde durulduğu gözlemlenmiştir.

Dördüncü bölümde ilk olarak tezkirenin tanımı yapılmıştır. Ardından teolojik kökeni nedeniyle İslam tarihçiliğinde önemli bir yeri olan tezkirenin Osmanlı toplumunda gelişimi ile ilgili çeşitli bilgiler aktarıldıktan sonra Âşık Çelebi’nin *Meşâ’irü’ş-Şuara* isimli eseri ile Taşköprüzâde tarafından Arapça olarak kaleme alınan *Şaka’iku’n-Nu’mâniye*’nin Türkçe tercümesi olan *Tercüme-i Şaka’iku’n-Nu’mânîye* (Muhtesibzâde Mehmet Hâkî) kitabı metin ve illüstrasyonları bağlamında karşılaştırılmıştır. *Meşâ’irü’ş-Şuara*’da şâirlerin, *Tercüme-i Şaka’iku’n-Nu’mânîye*’de ise dönemin şeyh ve alimlerinin biyografilerine yer verilmiştir. Her iki eserde yer alan portreler incelendiğinde ressamların bir kompozisyon şeması kurarak tezkirede yer alan kişileri bu sahneye yerleştirdikleri, genelde Osmanlı seçkinlerinin sosyal çevrelerinin görsel imajını yansıtan bir panaromanın sergilendiği, mevcut resimlerde iç ve dış mekân tasvirleri, kalem, hokka, kitap gibi meslekî özelliklere yer verildiği görülmüştür. Her ne kadar bu sahnelerin oluşturulmasında bazı kriterler rol oynasa da seçimlerin doğası belirsizdir. *Meşâ’irü’ş-Şuara*’da Nakkaş Osman ve Nakkaş Hasan’ın üslubunu, *Tercüme-i Şaka’iku’n-Nu’mânîye*’de ise Nakşî Bey’in eklektik ve kendine özgü mizahî biçimini kullandığı tespit edilmiştir.

Beşinci bölümde bir tür bilmece olan ve gazel türünde kaleme alınan “lugaz” tanıtılmış, onu murabbadan ve halk bilmecelerinden ayıran hususlara değinilmiştir. Ardından Murâdî mahlasına sahip lugazın yazarının III. Murat ve ilgili lugazı çözenin 16. yüzyıl şairlerinden Hulusî Efendi olduğunun ispatına dair çeşitli deliller sunulmuştur. Son olarak mevcut lugaz ile çözümünün muhteva özellikleri ile transkripsiyonuna yer verilmiştir.

Altıncı bölümde Osmanlı şiir geleneği tarihinin kökenini yalnızca Anadolu ile kısıtlamaya kalkışmanın, Gazneli, Memluklu, Büyük Selçuklu katkısını yok saymanın mümkün olamayacağı savunulmuştur. Hazreti Mevlânâ; yapıtlarında Sultan Mahmud’u, Sultan Sencer’i; İbni Bibî Alâeddin Keykubâd’ı, Sultan Veled ise Sultan Mesud’u methetmiş, bu tutum kimi cenahlarca eleştirilmiştir. Selçuklu Anadolu’sunda saray şiiri ve tasavvuf şiiri ile şairleri aynı anda himaye edilmiştir (s.108). Hazreti Mevlânâ, olumlu şairin ârif ve âşık kimliğine sahip olması gerektiğini belirtmiş, tek işi ve geçim kaynağı methiye olan şairleri eleştirmiştir. Bazı İranlı şâirlerin yanı sıra oryantalist araştırmacılar tarafından Gibb tarafından “Farslaşmış Türk şâirler”, “İranlılaşmış Türkler” ifadeleriyle klasik Türk şiirine karşı asılsız suçlamalarda bulunduğu dile getirilmiştir (s.110). Günümüzde ise bu iddiaların çürütüldüğü vurgulanarak doğru değerlendirilmelerin yapılabilmesi için ayrıntılı çalışmaların hazırlanması gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Yedinci bölümde Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sine daha çok tarihî bir belge olarak yaklaşıldığı, mevcut eserin edebî yönünün uzun süre göz ardı edildiği dile getirilmiştir. Bu bağlamda toplumun gerçeklik algısının içinde yaşanan dönem özellikleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine değinilmiştir. *Seyahatnâme*'de rasyonalist gözlemlere yer verilse de metnin genelinde gerçek ile kurmacanın iç içe geçtiği görülmektedir. Evliya Çelebi, okuru hem eğlendirmek hem de bilgilendirmek ister. Bunu yaparken natürel anlatılardan (s.121) yararlanır. Sözlü kültürün etkisiyle gerçekliği yeniden üretmek ve bireysel yorumlarını da ekleyerek okurun ilgisini çekmeye çalışır.

Sekizinci bölümde Osmanlı medreselerinde Arapça eğitiminde kullanılan ders kitabı olan *Emsile*'nin müellifi, muhtevası, öğretimi, şerhleri, *Emsile*'yi kolaylaştırıcı çalışmalar ile Farsça'nın öğretiminde *Emsile*'den nasıl yararlandığına dair bazı bilgilere yer verilmiştir. Buna göre anonim olan *Emsile*'nin en eski örneğinin *el- Emsile* ismiyle Davud el-Karsî tarafından kaleme alındığı, *Emsile*'deki sîgaların sayısının lafzen yirmi dört, mana bakımından yirmi altı olduğu (s.131), başlangıçta sîgaların Türkçe karşılıklarına yer verilirken sonraki dönemlerde bu uygulamanın ortadan kalktığı (s.133) belirtilmiştir. Aynı zamanda İmam Birgivî ile başlayan kolaylaştırma faaliyetlerinin Tanzimat'tan sonra arttığına, *Emsile*'nin öğretiminde dikkat edilecek hususlara, Arapça ve Türkçe şerhlere (s. 136-137) değinilmiştir.

Dokuzuncu bölümde önce Taşköprüzâde'nin yaşamı ile ilgili bilgi verilmiş, ardından *Risâletü'l-istiksâ fi mebâhisi'l-istisnâ* isimli eserinin içeriğinden bahsedilmiştir. Sonrasında "istisnâ" konusunu Osmanlı devrinde müstakil olarak ve derli toplu biçimde ele alan ilk kişi olan Taşköprüzâde'nin bu konuyu seçmesinin nedeninin kendi cümleleriyle "*kalbinde bir arzu hissetmesi*" olduğu ve bu sayede kelime-i tevhidin daha iyi anlaşılacağını savunduğu dile getirilmiştir. Müteakiben Taşköprüzâde'nin eserinde istisnâyı çok yönlü ve mukayeseli olarak zengin tartışmalarla ele aldığı belirtilmiştir (s. 150-151).

Onuncu bölümde dil eğitiminin temel kaynakları ve ilmî hiyerarşideki yeri, *Kevâkib-i Seb'a* eserinin muhteviyatı, ilimlerin yedi mertebesi ile Taşköprüzâde'nin varlığı dört boyutta (aynî, lisânî, zihnî, kitâbî) ele alışı üzerinde durulmuştur. *Kevâkib-i Seb'a*'nın müellifi, dil ilimlerinin şer'î ilimlerden olduğunu dile getirdikten sonra bunların okunma tertibine (sarf, nahv, mantık, belâgat, usûl-i fikh, tefsir) yönelik uygun gördüğü sıralamayı aktarmıştır. Ayrıca Osmanlı'da dil eğitiminin metin merkezli bir yaklaşımla sürdürüldüğü belirtilerek seçilecek metinlerin iktisâr, iktisâd ve istiksâ olmak üzere -kendi içinde de alt başlıkları bulunan- üç temel seviyeye ayrıldığı ve bu metinlerin basitten karmaşığa doğru bir seviyelendirme içerdiği tespiti yapılmıştır. Son olarak *Kevâkib-i Seb'a* 'ya göre ilm-i sarf, ilm-i nahv ve ilm-i meânide okutulan metinler tablolaştırılarak okuyucuyla buluşturulmuştur.

On birinci bölümde öncelikle Türkçe'nin dil bilgisi ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların tarihinin eski olmasına karşın sürekliliğin bulunmadığından yakınılmıştır. Bilinen en eski Türk gramer kitabının Kaşgarlı Mahmud'un *Kitabü Cevahiri'n- Nahv fi Lühgati't-Türk* olduğu dile getirilmiş, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla da çeşitli eserlerin kaleme alındığına değinilmiştir. Tanzimat döneminde Ahmet Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın birlikte hazırladığı *Kavâid-i Osmaniyye*, bu eserin Ahmet Cevdet Paşa tarafından ortaokul için sadeleştirilmiş hâli olan *Medhal-i Kavâid* ile sıbyan mekteplerinde okutulmak için hazırlanan *Kavâid-i Türkiyye* ile *Kavâid-i Osmâniyye*'nin yeniden düzenlenen biçimi olan *Tertîb-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye*'nin içeriği ile ilgili bilgi verilmiştir. Aynı zamanda Ahmet Cevdet Paşa'nın Türk dil bilgisine yönelik katkılarından da bahsedilmiştir.

On ikinci bölümde yükselen ulusçu hareketler çerçevesinde Osmanlı Kosova vilayetindeki alfabe sorununun dinî ve siyasi bir düzlemde nasıl geliştiği üzerinde durulmuştur. Müslüman Arnavutların

Arap kökenli Osmanlı alfabesini kullanırken 19. yüzyılda Latin alfabesine geçiş için çeşitli zorlamalara maruz kalmalarından bahsedilmiştir. Buna göre Müslüman Arnavutlar alfabe değişikliğini İşlam dinine ihanet olarak görmüş, 2. Meşrutiyetin ilanıyla Arnavut milliyetçileri Arnavut alfabesi ve Arnavut okulları açma teşebbüslerinde bulunmuştur. şemseddin Sami, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bu alfabe kabul ettirme çabaları karşısında müslüman halk ve Arif Hikmet, Mahmud Bedri gibi şahsiyetler dik ve sarsılmaz bir duruş sergilemiştir.

On üçüncü bölümde 19. yüzyıl Türk şiirinde ben'in görünümleri üzerinde durulmuştur. Klasik Türk edebiyatında platonik aşk, rind, âşık ve insan-varlık-Yaratıcı ilişkisi çatışmasız bir uyum düzleminde yer almış (s.194) ve varoluş sırrı olan hakikat arayışı üzerinde bir benlik kavramı inşa edilmiştir. Oysa modern dönemde bireyin öncelenmesi ile kuşku, içe dönüş, yüceltme kavramları öne çıkmıştır. Yüceltilen veya kuşku duyulan Batı'dır. Ben ve diğeri arasında yaşanan bu gelgitler ise tabiata yönelen bir içe kapanmayı tetiklemektedir. Bu nedenle şiirde ve nesirde bireyin içe dünyası önemli bir yer işgal eder (s.197). Dolayısıyla daha çok romantizmin ve tabiatın etkisinde aciz insan tipi karşımıza çıkar.

Sonuç olarak Osmanlı, Türkçe başat olmak üzere Arapça ve Farsça gibi kadim dillerin ve farklı milletlerin hemhâl olduğu bir kaynaktan beslenmiştir. Geniş bir coğrafyada çok kültürlü, çok sesli, hoşgörünün egemen olduğu bir toplum yapısına sahip olan ve yedi asır kadar fiili varlığını sürdüren Osmanlı'nın dil ve edebiyatı da bu çeşitliliğin zenginlik ile ihtişamını bünyesinde barındırmıştır. Böylesi kıymetli bir edebiyatın kökenlerini salt Anadolu'da aramak yerine daha geniş bir perspektifle yaklaşılarak Türk-İşlam coğrafyasına odaklanılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu eserde şiir, üslup, dil bilgisi, kitaplar, alfabe, âlimler başta olmak üzere Osmanlı'da dil ve edebiyatın olanakları ve gelişimi noktasında iz bırakan çeşitli hususlara (şiir, üslup, resim, edebî şahsiyet vb.) yer verilmiştir. Bunu yaparken dönemin sosyo-kültürel, siyasi durumları ile devrin kendine has özelliklerine de değinilmiştir. Mevcut eserin muhatapları için kıymetli bilgiler barındırdığı ve araştırmacılara yeni ufuklar açma noktasında ilham verici olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Kaya, B. A. vd. (2018). *Osmanlı'da Dil ve Edebiyat*. (ed.) Bayram Ali Kaya, Feyza Betül Aydın. İstanbul: Mahya Yayınları.